

J. de Rijk

SAUWERD

Sociaal-economische verkenning
van een gebied in Groningen

L5
204 A

Interne Nota 204

juli 1975

Niet voor publikatie - nadruk verboden

2171718

INHOUD

	Blz.
INLEIDING	5
HOOFDSTUK I ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	7
§ 1. Bevolking	7
§ 2. Werkgelegenheid en forensisme	8
§ 3. Toekomstige ontwikkelingen	9
HOOFDSTUK II AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	11
§ 1. Aantallen bedrijven	11
§ 2. Bedrijfsoppervlaktestructuur	13
§ 3. Grondmobiliteit	13
§ 4. Bedrijfsomvang	16
§ 5. Arbeidsbezetting	17
§ 6. Deelgebieden	17
HOOFDSTUK III BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	19
§ 1. Bedrijfstypen	19
§ 2. De rundveehouderij e.a.	20
§ 3. Overige produktietakken	22
§ 4. Produktie per man	23
§ 5. Deelgebieden	24
HOOFDSTUK IV TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN	26
§ 1. Aantal hoofdberoepsbedrijven	26
§ 2. Bedrijfsstructuur	27
§ 3. Bedrijfsoppervlaktestructuur	28
§ 4. Produktie, bedrijfsomvang en produktie per man	29
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	31
BIJLAGEN	36

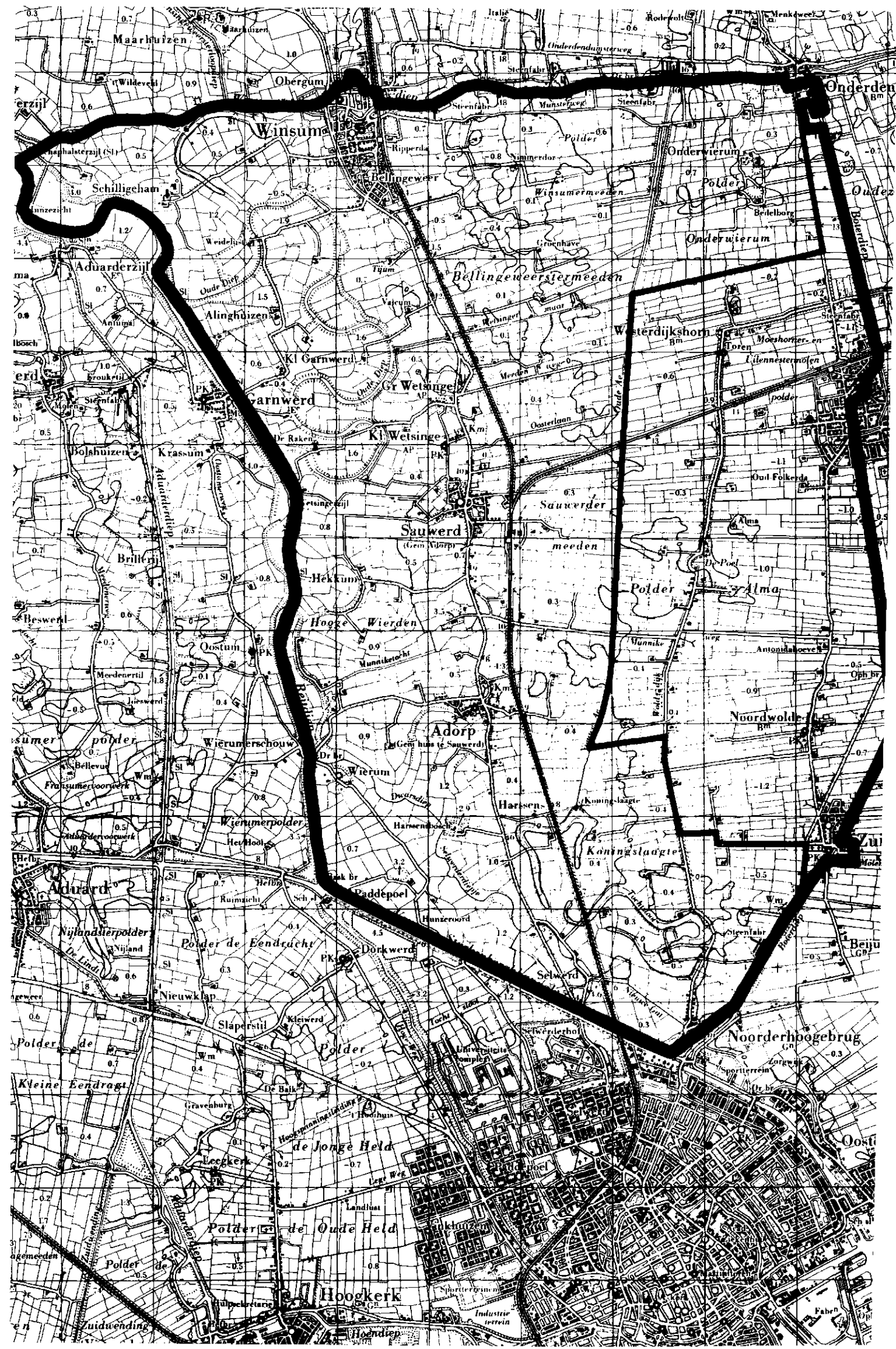
INLEIDING

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het Landbouw-Economisch Instituut sociaal-economische verkenningen samengesteld. In deze verkenningen wordt niet alleen de ontwikkeling in een recent verleden geanalyseerd, maar tevens getracht een indruk te geven van de toekomstige ontwikkeling in het gebied.

Deze verkenning moet worden gezien als een aanvulling van het concept uit 1973. Ze bestaat uit vier hoofdstukken en een samenvatting/slotbeschouwing. In hoofdstuk I wordt de landbouw in een ruimer kader geplaatst. In hoofdstuk II wordt nader ingegaan op de agrarische structuur van het gebied. Gegevens van landbouwtellingen van het CBS, aangevuld met informatie bij ter plaatse goed bekenden, vormen hiervoor zowel als voor de materie in de volgende hoofdstukken, de basis. In hoofdstuk III komen belangrijke aspecten van de bedrijfsstructuur aan de orde zoals de bedrijfstypologie, de produktiestructuur, de productieomvang en de arbeidsproduktiviteit. In hoofdstuk IV wordt geschetst hoe de toekomstige ontwikkeling zou kunnen verlopen, zowel wat betreft het aantal bedrijven als de samenstelling, oppervlakte, omvang van de bedrijven, arbeidsbezetting en arbeidsproduktiviteit.

In de samenvatting/slotbeschouwing worden de voornaamste punten bijeengebracht en daaraan beschouwingen vastgeknoopt. Deze verkenning kan dan ook tevens worden gezien als een bijdrage tot de gedachtenvorming over de toekomstige structurele ontwikkelingen in de agrarische bedrijfstak in het gebied.

HOOFDSTUK I

ALGEMEEN SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN

Het ruilverkavelingsgebied Sauwerd - pal ten noorden van de stad Groningen - beslaat de gehele gemeente Sauwerd, ongeveer twee derde van de gemeente Winsum, de helft van de gemeente Bedum en een klein deel van de gemeente Groningen. Dit gebied wordt geheel door vaarwater omgeven, nl. het Reitdiep, het Van Starckenborghkanaal, het Boter-diep en het Winsumerdiep.

Het aan deze verkenning voorafgaande concept van mei 1973 had een andere indeling in deelgebieden. In de concept-nota viel het accent op het noordelijk deelgebied. Deze definitieve nota maakt geen onderscheid meer tussen een noordelijk en zuidelijk gebied, maar wel tussen een oostelijk en westelijk gebied (zie bijgaande kaart 1)).

§ 1. Bevolking

Afgezien van de woonkernen aan de randen (Groningen, Zuidwolde, Bedum, Onderdendam en Winsum) wordt het blok zeer verspreid bewoond. Zo is ook de gemeente Adorp, die als enige geheel in het blok ligt, wat betreft bewoning zeer gedecentraliseerd.

Tabel 1. Recente bevolkingsgroei

Jaar	Aantal inwoners			Index 1960 = 100					
	Adorp	Bedum	Winsum	Gemeente			Gronin- gen x)	pro- vin- cie	Ne- der- land
				Adorp x)	Bedum x)	Winsum			
1960	1477	7792	3029	100	100	100	100	100	100
1965	1493	8073	3179	101	104	105	106	105	107
1970	1475	7684	3630	103	105	120	116	109	113
1974	1645	8477	4405	114	115	145	115	112	118

x) Overgang van inwoners door grenswijzigingen in 1969 is in de indexcijfers geëlimineerd.

1) Overgenomen met toestemming van de Topografische Dienst. Reproductie van het kaartfragment is niet toegestaan.

Bij het verloop van het inwonertal moet rekening worden gehouden met een grenswijziging in 1969, waardoor 42 Adorpers en 453 Bedumers inwoner van de gemeente Groningen werden. Wanneer we dit effect elimineren is de groei van Adorp en Bedum de laatste jaren sneller dan van het provinciale gemiddelde, terwijl Winsum zeer snel groeit. In de jaren vanaf 1960 is de groei van Winsum zelfs driemaal die van de stad Groningen. Momenteel heeft Groningen ca. 170 000 inwoners, Bedum ca. 9000, Winsum ca. 5000 en Adorp 1700. De woonkernen Bedum, Winsum en Adorp hebben vanzelfsprekend veel minder bewoners. In de gemeente Adorp is de grootste woonkern Sauwerd, met ca. 700 bewoners.

De laatste jaren is er per saldo een vestigingsoverschot in alle drie bij het blok betrokken gemeenten. Winsum heeft dit al vanaf 1963, Adorp vanaf 1970 en Bedum vanaf 1971.

§ 2. Werkgelegenheid en forensisme

Kort na de laatste wereldoorlog leverde de landbouw nog een belangrijk aandeel in de plaatselijke werkgelegenheid. In Adorp was toen nog 54%, in Bedum 38% en in Winsum 36% van de ter plaatse wonende actieve mannelijke beroepsbevolking in de landbouw werkzaam. Van lieverlee is dit aandeel teruggelopen, vooral door de afnemende van het aantal werknemers. Zo werden er in 1947 nog 600 werknemers op de 560 landbouwbedrijven in de drie gemeenten geteld, tegen in 1960 maar 330 op 530 bedrijven.

Tabel 2. Het verloop van de uitgaande pendel

Gemeente	Actieve mannelijke beroepsbevolking			Perc. elders weekenden		
	1947	1960	1971	1947	1960	1971 1)
Adorp	468	430	390	20	35	55
Bedum	1995	2152	2028 2)	13	32	52
Winsum	911	885	1017 2)	8	27	55

1) Raming uit de voorlopige uitkomsten.

2) Beïnvloedt door de reeds genoemde grenswijziging in 1969.

Bron: CBS-volkstellingen.

Het aantal buiten hun woongemeente werkenden was toentertijd nog zeer gering. Zo was dit in 1947 voor Adorp 20%, voor Bedum 13% en voor Winsum 8%. In 1960 was dit in alle drie gemeenten reeds toegenomen tot ongeveer een derde, waarvan 77% Groningen als werkadres had. Momenteel is het percentage van de ter plaatse wonende actieve mannelijke beroepsbevolking dat elders werkt opgelopen tot naar schatting 70%. Daarbij ontlopen de drie gemeenten elkaar maar weinig.

§ 3. Toekomstige ontwikkelingen

In de structuurschets "Groningen 2000" uit 1967 zijn de ruimtelijke veranderingen tot ongeveer het jaar 2000 aangegeven. Daarbij werd een zeer sterke groei van bevolking en werkgelegenheid voorzien. Dit bleek niet haalbaar, terwijl het oordeel over de wenselijkheid ervan is veranderd. Deze schets is in 1975 vervangen door de "Beleidsnota ruimtelijke ordening Groningen".

In het streekplan Centraal-Groningen uit 1969 is een van de eerste doelstellingen: stimulering van de functie van de stad Groningen als centrum in het Noorden. Dit doel beïnvloedt de spreiding van bevolking, werkgelegenheid en recreatie en het net van verkeerslijnen. Dit plan is nu in herziening. In 1974 zijn samen met de streek doelstellingen ontworpen voor de deelgebieden Noordwest-Groningen en Zuidelijk Westerkwartier. Deze worden nog bijgesteld in het kader van de beleidsnota. Hierover zal een aanvullende nota verschijnen. Het hierna volgende wordt derhalve onder voorbehoud, nl. in afwachting van de nota "Doelstelling streekplan Centraal- en West-Groningen", grotendeels aan de beleidsnota ontleend.

Bevolking

Voor de toekomst geldt voor de streekplangebieden in hun geheel als algemene beleidslijn, dat de groei ongeveer overeenkomstig de natuurlijke aanwas verloopt. Evenmin als dit in het verleden het geval was, zal dit uitgangspunt voor alle groepen van kernen gelden. In de periode 1960-1975 waren het de centrumplaatsen die het snelst groeiden. In de laatste jaren is hierin voor wat betreft de stad Groningen een duidelijke kentering gekomen. Evenzo blijkt er van enige toeneming van de belangstelling voor het wonen in kleine dorpen sprake te zijn. Incidentele sociale woningbouw in kleine dorpen, met name voor de eigen bevolking, behoeft dan ook niet te worden uitgesloten. Er wordt dan ook uitgegaan van een zeer beperkte groei van de stad Groningen en van een iets geringere teruggang in het inwonertal van de kleine dorpen dan tot voor kort het geval was. Het beleid blijft erop gericht de streek- en plaatselijke centra te stimuleren door een groei die uitgaat boven die van de betreffende streek. Dit algemene uitgangspunt stoelt op de gedachte van een zo goed mogelijke verzorgingsstructuur. Per kern kan deze gedachte verschillend worden uitgewerkt, omdat daarbij ook andere overwegingen een rol spelen, zoals ontsluiting door openbaar vervoer, ligging in landschappelijk kwetsbaar gebied, afstand tussen huis en werk.

Hoe dit nu te vertalen voor het blok? Zeer belangrijk daarbij is de ligging pal tegen de stad Groningen aan, met een typisch stedelijk woonmilieu. Het behoud daarvan vraagt een groot aantal inwoners. Gezien de geringe totale bevolkingsgroei kan er daarom weinig aan het niveau van voorzieningen in Bedum en Winsum worden gedaan. Het accent voor het blok zal daarom moeten liggen op een goede ontsluiting. De agrarische werkgelegenheid zal er verder afnemen en de dorpen worden in toenemende mate forensenplaatsen.

Ruimtelijke ontwikkelingen

Het in het streekplan voorziene wegennet is teruggenomen. Ook de plannen voor wegen door het blok, zoals die daarin werden genoemd, zijn grotendeels achterhaald. Een provinciale nota "Verkeer en vervoer" is nu in bewerking. De reeds in uitvoering genomen Eemshavenweg, die bij Zuidwolde een kleine strook van het blok afsnijdt, doet mede vragen rijzen t.a.v. de blokgrens. De uitvoering van een weg Groningen - Winsum gaat waarschijnlijk in de komende tien jaren door, het tracé is vrijwel bepaald (gedeeltelijk langs de Nieuwe en Oude Ae). Voorts is in studie een buisleidingstrook tussen Eemsmondgebied en de Randstad. Hoewel het tracé dus nog niet vaststaat, is het waarschijnlijk dat dit in oost - westrichting door het blok gaat lopen. In de plaats van het tangentensysteem uit het streekplan wordt nu waarschijnlijk aangestuurd op een "ringwegennet" met de stadskern als centrum. Indien dit doorgaat raakt dit de ontsluiting van het blok, vooral het zuidelijk deel.

Een strook in het gebied - tussen de spoorbaan en de westgrens - heeft landschappelijk, cultuurhistorisch en natuurwetenschappelijk grote waarde. De westelijke grens wordt namelijk gevormd door het Reitdiep. Dit water was lange tijd een zeearm die tot Groningen reikte. Boerderijenreeksen geven dikwijls de plaats van oeverwallen en oude zeedijken aan. De wijheid van het Reitdiepdalgebied, waarvan het Reitdiep de westgrens vormt, wordt onderstreept door de beplante boerenerven en de wierden aan de oostgrens.

In 1964 gaf de Provinciale Recreatieraad het rapport "Recreatie in Groningen" uit, waarin de ontwikkeling van de recreatie in de toekomst werd aangegeven. Daarna zijn in een aantal gebieden samenwerkingsorganen voor de recreatie opgericht, waaronder het Recreatieschap Reitdiep. In 1974 heeft de Provinciale Raad een nieuwe nota onder de titel "Openluchtrecreatie in 1974" uitgebracht. Hierin wordt onder meer gesproken van nieuwe recreatievoorzieningen in een stadsgewestpark, dat niervormig om het noordelijke deel van de stad Groningen is gepland. Deze globale situering beslaat grofweg de zuidelijke helft van het blok. Zonder nadere gegevens is het echter niet mogelijk hieruit consequenties voor de landbouw te voorzien.

HOOFDSTUK II

AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN

De gegevens in dit en het volgende hoofdstuk zijn gebaseerd op de landbouwmetellingen in 1966, 1971 en 1974. Als uitgangspunt werd genomen de telplichtige geregistreerden die binnen de blokgrens wonen. Door kleine afrondingen van de blokgrens (voornamelijk in de dorpen Winsum en Bedum), gepaard gaande met een wijziging van de deelgebieden, sluit de vergelijking 1971-1974 niet geheel aan bij die voor 1966-1971. Dit wordt ondervangen door voor het jaar 1971 twee cijferreeksen te presenteren.

§ 1. Aantallen bedrijven

De belangrijkste categorie bedrijven zijn de hoofdberoepsbedrijven ofwel de bedrijven in de A + B-beroepsgroepen 1). Het aantal dergelijke bedrijven in het blok was in 1974 201. Het verloop van het aantal bedrijven betekent dat dit in de eerste periode met gemiddeld 0,9% afnam en in de tweede periode met gemiddeld 4,3% per jaar.

Tabel 3. Bedrijven naar beroepsgroepen

	Aantal bedrijven			Ha cultuurgrond		
	1966	1971 1)	1974	1966	1971 1)	1974
Hoofdberoepsbedrijven	231	221 - 229	201	4674	4777 - 4932	4864
Nevenbedrijven 2)	48	26 - 32	27	195	143 - 180	153
Alle bedrijven	279	247 - 261	228	4869	4920 - 5112	5017

- 1) Het eerste getal heeft betrekking op het gebied in eerste instantie (1966-1971) en het tweede getal op het gebied zoals dit later werd afgebakend (1971-1974).
- 2) Inclusief één bedrijf in de S-beroepsgroep in 1966 en 1971.

Niet alle nevenbedrijven worden nog geregistreerd. In 1971 en 1974 was het telcriterium een produktieomvang van minstens 10 sbe. Dit dient te worden overwogen ten aanzien van aantallen nevenbedrijven en oppervlakte cultuurgrond in de tabel.

---

1) Een toelichting op de indeling in beroepsgroepen geeft bijlage 1.

Hoe is het aantalsverloop van hoofdberoepsbedrijven nu tot stand gekomen? De veel sterkere vermindering in latere jaren blijkt te zijn veroorzaakt door zowel minder opvolgers bij abdicatie van oudere boeren als meer "beroepsveranderaars" onder jongere boeren.

Tabel 4. De mutaties op hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg

Mutatie- oorzaak	Totaalaantal		Als hoofdberoepsbedrijf			
	1966- 1971	1971- 1974	voortgezet 1)		verdwenen	
			1966- 1971	1971- 1974	1966- 1971	1971- 1974
Beroepsbeëindiging	44	36	34 (15)	18 (5)	10	18
Beroepsverandering	4	9	1 (1)	1 (1)	3	8
Overige oorzaken	6	5	5 (5)	1 (1)	1	4
Totaal	54	50	40 (2)	20 (7)	14	30

1) Tussen haakjes waarvan door niet-familieleden.

In de eerste periode werd een extreem hoog percentage (77) van de bedrijven die bij beroepsbeëindiging vrijkwamen door een opvolger voortgezet, mede dank zij de vele "vreemde" opvolgers. In de latere jaren is het opvolgingspercentage 50% (iets hoger dan het landelijke percentage).

Naast de mutaties in de tabel zijn er ook nog enkele bedrijven bijgekomen. Stichting van bedrijven en overgang van neven- tot hoofdberoepsbedrijf beïnvloedde in de laatste jaren het aantalsverloop maar nauwelijks meer.

Hoofdberoepsbedrijven	1966-1971	1971-1974
Aantal in het begin	231	229
Afgenomen met: opgeheven	9	22
naar andere beroepsgroepen	5 - 14	8 - 30
Toegenomen met: gesticht	1	-
uit andere beroepsgroepen	3 + 4	2 + 2
Aantal op het eind	221	201

De hoofdberoepsbedrijven zijn in een aantal bedrijfstypen onderscheiden. Dit gebeurde op grond van de relatieve omvang (berekend in sbe) van de bedrijfstakken. In bijlage 1 is deze indeling nader omschreven.

De bedrijfstype-indeling is vrij eenvoudig. De (zuivere) veebedrijven vormen in toenemende mate de hoofdgroep, zowel naar aantal bedrijven als naar bijbehorende cultuurgrond. Zo was in 1966 74% van de hoofdberoepsbedrijven veebedrijf met 81% van de grond en in 1974 83% van de bedrijven zowel als van de grond.

Tabel 5. Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Ha cultuurgrond		
	1966	1971	1974	1966	1971	1974
Veebedrijven	170	178 / 182	166	3321	3832 / 3930	4034
Gemengde veebedrijven	32	23 / 23	20	814	586 / 593	572
Tuinbouwbedrijven	10	7 / 10	6	45	25 / 35	17
Overige bedrijven	19	13 / 14	9	493	334 / 374	241
Totaal	231	221 / 229	201	4674	4777 / 4932	4864

§ 2. Bedrijfsoppervlaktestructuur

De oppervlakte cultuurgrond (gemeten maat) van hoofdberoepsbedrijven met de bedrijfsgebouwen in het blok was in 1974 4864 ha. De verdeling van deze grond over de bedrijven wordt in combinatie met de bedrijfstype-indeling gezien. In bijlage 2 is de bedrijfsoppervlaktestructuur voor 1966, 1971 en 1974 uitgebreider weergegeven dan in tabel 6.

Tabel 6. Bedrijfsoppervlakten (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfs-grootte	1966		1971		1974	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%
< 10 ha	38	17	31 / 33	14-15	22	11
10 - 20 ha	93	40	80 / 81	36-35	61	30
20 - 30 ha	54	23	62 / 65	28	61	30
30 - 40 ha	32	14	35 / 36	16	34	17
≥ 40 ha	14	6	13 / 14	6	23	12
Totaal	231	100	221 / 229	100	201	100

Het gemiddelde voor alle bedrijven steeg van 20 ha in 1966 en 22 ha in 1971 tot 24 ha in 1974. In dit laatste jaar was 41% van de bedrijven kleiner dan 20 ha, 30% van 20 tot 30 ha en 28% minstens 30 ha. Het gemiddelde voor de veebedrijven werd ruim 24 ha, dat voor de gemengde veebedrijven en de z.g. overige bedrijven lag daar nog boven, terwijl dat voor de enkele overgebleven tuinbouwbedrijven ca. 3 ha werd.

§ 3. Grondmobiliteit

Om enig inzicht te krijgen in de mate waarin grond op bedrijven werd losgelaten en verworven, is per bedrijf de oppervlakte uit 1971 vergeleken met de oppervlakte in 1974. Hierdoor is per bedrijf dus het saldo van dergelijke transacties bekend.

Tabel 7. Mutaties in het grondgebruik naar beroepsgroepen (1971-1974)

Hectaren	Totaal	Hoofdberoeps- bedrijven	Neven- bedrijven
In 1971	5112	4932	180 5)
Losgelaten:			
bij bedrijfsopheffing 1)	- 328	- 284	- 44
in dezelfde groep gebleven 2)	- 79	- 66	- 13
over naar andere groep 2)	- 67	- 64	- 3
Totaal losgelaten	- 474	- 414	- 60
Verworven:			
bij bedrijfsstichting 1)	+ 2	-	+ 2
in dezelfde groep gebleven 3)	+ 370	+ 357	+ 13
over naar andere groep 3)	+ 6	-	+ 6
Totaal verworven	+ 378	+ 357	+ 21
Administratieve mutatie 4)	.	- 11	+ 11
In 1974	5017	4864	153

1) Resp. c.q. verdwenen uit de registratie en in de registratie gekomen.

2) M.a.w. bedrijfsverkleining.

3) M.a.w. bedrijfsvergroting.

4) Bij beroepsgroepovergang.

5) Inclusief één S-bedrijf.

In tabel 7 hierboven is de hier bedoelde grondmobiliteit weergegeven. In totaal werd op hoofdberoepsbedrijven ruim 400 ha losgelaten en 350 ha verworven. De losgelaten grond was sterk overwegend (voor meer dan twee derde) afkomstig van opgeheven bedrijven. Wat de overige vrijgekomen grond betreft valt op dat bij overgang van hoofdberoeps- tot nevenbedrijf relatief veel grond werd losgelaten en weinig vastgehouden. De betekenis van de nevenbedrijven was bij de grondmobiliteit maar gering.

Bedrijven die hoofdberoepsbedrijf bleven zijn enerzijds met 60 tot 70 ha verkleind en hebben anderzijds ca. 350 ha verworven. In tabel 8 zijn de mutaties naar oppervlakteklassen gezien. Het gemiddelde beeld van de bedrijfsoppervlaktestructuur is verbeterd. In de eerste plaats doordat de uit de hoofdberoepsgroep verdwenen bedrijven aanzienlijk kleiner waren (13 ha) dan het gemiddelde (22 ha) en in de tweede plaats door reële bedrijfsvergroting van de gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven, nl. van 23 tot 24,5 ha.

Uit tabel 8 blijkt dat vrij veel grond is verworven op grotere bedrijven, dit in tegenstelling tot wat vaak ervaren wordt, nl. dat naarmate de bedrijven groter zijn meer grond wordt losgelaten en minder wordt verworven 1). Het zou overigens interessant zijn hierover vergelijkbare

1) Een treffend voorbeeld hiervan is het blok Achtkarspelen over de periode 1964-1969 (zie concept Interne nota van september 1972, blz. 12).

Tabel 8. Mutaties in de bedrijfsoppervlakten en bedrijfsoppervlaktestructuur in de periode 1971-1974

Bedrijfs- grootte	Aantal hoofdberoepsbedrijven															Saldo- vergro- ting (ha) in 1974 gem. p. bedrijf 1)	
	in beide jaren als zodanig aanwezig																
	ver dwe- nen		vergroot met		globaal		verkleind met		ha totaal aan		bij- ge- in		la- ko- men	13	14		15
	1971	eerst	≥ 10	5-10	1-5	gelijk-	1-5	5-10	≥ 10	vergro- tingen	vergro- tingen	ter					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15			
<10 ha	33	10	23	-	1	4	17	1	-	17	3	22	-	22	0,6		
10-20 ha	81	14	67	4	5	10	43	4	1	-	125	21	60	1	61	1,6	
20-30 ha	65	6	59	3	1	7	39	8	-	1	85	34	60	1	61	0,9	
30-40 ha	36	-	36	4	3	1	27	-	1	-	86	6	34	-	34	2,2	
≥40 ha	14	-	14	1	2	4	6	1	-	-	44	2	23	-	23	3,0	
Totaal	229	30	199	12	12	26	132	14	2	1	357	66	199	2	201	1,5	

1) Kolom 11 minus kolom 12 gedeeld door kolom 3.

gegevens te hebben. In de periode 1966-1971 was dit ook reeds het geval, maar nog in veel mindere mate. Uit de tabel is verder af te lezen dat in de eerste vijf jaar de gemiddelde bedrijfsgrootte van voortgezette bedrijven met 1 ha steeg en in de latere drie jaar met 1,5 ha.

Tabel 9. Bedrijfsvergroting van in beide jaren hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfsgrootte in het begin	Gemiddelde uitbreiding 1) in ha per bedrijf	
	1966-1971	1971-1974
< 10 ha	+ 2,5	+ 0,6
10 - 20 ha	+ 0,6	+ 1,6
20 - 30 ha	+ 0,5	+ 0,9
≥ 30 ha	+ 1,3	+ 2,4
Gemiddeld	+ 1,0	+ 1,5

1) Saldo van vergrotingen en verkleiningen.

De invloed van verschuivingen in bedrijfstype op de bedrijfsgroottemutaties is niet groot geweest. Dat valt onder meer af te leiden uit het verloop van de gemiddelde grootte naar bedrijfstype (zie bijlage 2). Alleen de (kleine) categorie tuinbouwbedrijven heeft een uitgesproken afwijkende bedrijfsgroottestructuur.

§ 4. Bedrijfsomvang

De bedrijfsomvang is uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden (sbe). Naast de bedrijfsoppervlakte wegen hierbij ook mee verschillen in intensiteit van het grondgebruik en de dierlijke veredelingsproductie.

Tabel 10. De ontwikkeling van de totale produktie (in sbe)

	Gemiddeld per bedrijf			Gemiddeld per 100 ha		
	1966	1971	1974	1966	1971	1974
Hoofdberoepsbedrijven	109	122	151	539	565	623
Nevenbedrijven	17	24	28	457	442	487
Alle bedrijven	93	111	136	534	560	619

Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam af met eerst 0,9% en later 4,3% per jaar en de totale produktie op deze bedrijven nam toe met eerst 1,4% en later 2,9% per jaar. Hierdoor steeg de gemiddelde bedrijfsomvang, eerst met 2,3% en later met 7,3% per jaar. De veranderingen in de bedrijfsomvangstructuur tussen 1966 en 1971 en tussen 1971 en 1974 zijn weergegeven in tabel 11.

Tabel 11. De bedrijfsomvang (hoofdberoepsbedrijven)

	Aantal bedrijven			Index (eerste jaar = 100)	
	1966	1971	1974	1966-1971	1971-1974
< 70 sbe	47	34 - 38	21	67	59
70 - 90 sbe	51	32	20		
90 - 110 sbe	38	43 - 41	23	105	80
110 - 130 sbe	25	23 - 24	29		
130 - 150 sbe	22	32 - 35	19	116	84
150 - 190 sbe	33	32 - 34	39		
190 - 250 sbe	14	18	31	167	200
≥ 250 sbe	1	7	19		
Alle bedrijven	231	221 - 229	201	96	88

Bij een verdeling van de bedrijven in omvangsklassen met regelmatige intervallen was in 1966 de dichtstbezette klasse die van 70 tot 90 sbe, in 1971 die van 90 tot 110 sbe en in 1974 die van 110 tot 130 sbe. In 1974 was de gemiddelde bedrijfsomvang gestegen tot ruim 150 sbe en had reeds 42% van de bedrijven een dergelijke omvang.

§ 5. Arbeidsbezetting

Het aantal arbeidskrachten op de bedrijven daalde in beide perioden sterker dan het aantal bedrijven, waardoor de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf afnam van 1,53 in 1966 en 1,38 in 1971 tot 1,32 in 1974. In de laatste jaren werd de daling dus geringer. In 1974 werkten op de 201 bedrijven, naast 207 bedrijfshoofden en 45 familieleden van de bedrijfshoofden (waaronder 43 zoons), nog 13 werknemers in vast dienstverband. Laatstgenoemde categorie arbeidskrachten telde in 1966 nog 37 en in 1971 nog 27 personen. In 1971 was reeds 67% van de bedrijven eenmansbedrijf, in 1974 was dit percentage nog iets hoger (72%).

§ 6. Deelgebieden

Het oostelijk deelgebied telt minder dan de helft van het aantal bedrijven in het westelijk deelgebied. Het aantal hoofdberoepsbedrijven in oost was in 1974 62 en in west 139. In de daarvoor liggende jaren (1971-1974) nam het aantal dergelijke bedrijven in oost met gemiddeld ca. 5% en in west met ca. 4% per jaar af. Dit verschil moet mede in verband worden gezien met de bedrijfstypeverhoudingen. In oost was en is nog steeds het bedrijfstype zuiver veebedrijf minder dominerend. Alle tuinbouwbedrijven en twee derde van de gemengde veebedrijven en de z.g. overige bedrijven kwamen in 1974 in oost voor, waardoor aldaar 60% van de bedrijven zuiver veebedrijf was en in west 93%.

Tabel 12. Bedrijfsgrootte hoofdberoepsbedrijven in 1974 in oost en west

	Alle bedrijven		Veebedrijven			
	oost	west	oost		west	
			aantal	%	aantal	%
< 10 ha	10	12	-	27	11	42
10 - 20 ha	16	45	10		43	
20 - 30 ha	20	41	17	46	40	31
30 - 40 ha	6	28	5	27	25	27
≥ 40 ha	10	13	5		10	
Totaal	62	139	37	100	129	100
Ha totaal	1450	3414	954		3080	
Ha gemiddeld	23	25	26		24	

Bezien we de categorie zuivere veebedrijven, dan blijkt in oost de klasse kleiner dan 20 ha minder en de middenklasse beter te zijn vertegenwoordigd. In west kwamen relatief meer kleine veebedrijven voor, de gemiddelde bedrijfsoppervlakte was in west dan ook enkele hectaren kleiner dan in oost.

Wanneer alle hoofdberoepsbedrijven in de vergelijking worden betrokken komt oost echter minder gunstig voor de dag. Zo was in 1974 het aantal sbe respectievelijk per bedrijf en per man in oost 146 en 107 en in west 153 en 118.

HOOFDSTUK III

BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN

Zoals de aantalsverhoudingen naar bedrijfstype reeds deden vermoeden, wordt de cultuurgrond in het blok hoofdzakelijk als grasland gebruikt en wordt de agrarische produktie voornamelijk door de rundveehouderij geleverd.

Tabel 13. Grondgebruik en produktie (hoofdberoepsbedrijven)

	1966		1971		1974	
	ha	sbe	ha	sbe	ha	sbe
Percentages voor :						
graslandexploitatie 1)	80	83	87	88	88	90
akkerbouw	19	12	12	8	11	6
tuinbouw	1	4	1	3	1	3
veredeling	-	1	-	1	-	1
Absoluut totaal	4674	25200	4777-4932	27020-27800	4864	30330

1) Rundvee- en schapenhouderij.

De ontwikkeling tussen 1966 en 1971 in het grondgebruik en de produktieverhoudingen zette zich in latere jaren voort. Het areaal grasland zowel als de betekenis van de rundveehouderij nam toe ten koste van de akkerbouw, terwijl de relatieve betekenis van de tuinbouw en van de veredeling ongeveer gelijk bleef. In 1974 was het zo dat 88% van de cultuurgrond in gebruik was als grasland, terwijl de rundvee- en schapenhouderij voor 90% bijdroeg in de produktie, de akkerbouw voor 6%, de tuinbouw voor 3% en de verdeling voor amper 1%. Tuinbouw en veredeling waren reeds van geringe betekenis, in latere jaren namen beide produktietakken in absolute zin zelfs nog iets af.

§ 1. Bedrijfstypen

Het onderscheid in bedrijfstypen wordt in bijlage 1 nader omschreven. Het "zuivere" veebedrijf overweegt sterk. In 1974 bestond de categorie hoofdberoepsbedrijven uit 166 veebedrijven, 20 gemengde veebedrijven, 6 tuinbouwbedrijven en 9 overige bedrijven. Vanwege het kleine aantal werden de "overige" bedrijven niet verder uitgesplitst. Hieronder vielen twee veredelingsbedrijven en zeven akkerbouwbedrijven; het per-

centage akkerbouw op laatstgenoemde bedrijven was dus hoger dan voor de "overige" bedrijven in tabel 14.

Tabel 14. Samenstelling in 1974 van de produktie naar bedrijfstype

Hoofdberoeps- bedrijven	Aantal bedrij- ven	Percentage sbe voor			
		rundvee- houderij c.a.	akker- bouw	tuin- bouw	verede- ling
Veebedrijven	166	99	1	-	-
Gemengde veebedrijven	20	58	29	13	-
Tuinbouwbedrijven	6	-	2	98	-
Overige bedrijven	9	18	67	-	15
Alle bedrijven	201	90	6	3	1

Tabel 14 is als het ware een verantwoording van de indeling in bedrijfstypen. De mutaties in de periode 1971-1974 in het aantal bedrijven naar bedrijfstypen geeft bijlage 3. In grote lijnen zijn deze een afspiegeling van het verloop van de produktie naar produktietakken (zie tabel 13). Het percentage bedrijven dat zuiver veebedrijf was nam toe van 74 tot 80 en 83%.

§ 2. De rundveehouderij c.a.

Allereerst wordt een overzicht gegeven van belangrijke aspecten van de rundveehouderij en de graslandexploitatie.

Hoofdberoepsbedrijven	1966 abs.	Procentuele toename per jaar		1974 abs.
		1966 - 1971	1971 - 1974	
Ha grasland	3745	+ 2,1	+ 0,2	4300
Aantal koeien	5419	+ 3,6	+ 4,5	7485
Stuks jongvee	4092	+ 0,2	+ 7,9	5297
Stuks weidemestvee	242	- 16	+ 28	211
Aantal schapen	1898	- 3,5	+ 7,4	1978
Aantal gve	7564	+ 2,1	+ 5,4	9988

In de eerste jaren nam het areaal grasland nog toe, in de latere jaren praktisch niet meer. Desondanks werd in latere jaren de melkveestapel iets sterker uitgebreid en vond bovendien - in tegenstelling tot daarvoor - een forse uitbreiding plaats in alle categorieën overig weidevee (jongvee, mestvee en schapen). Hierdoor steeg het aantal grootveeenheden in latere jaren met 5,4% en daarvoor maar met 2,1% per jaar.

Tabel 15. Rundveehouderij en graslandexploitatie

	Aantal melkkoeien						Per 100 koeien in 1974		
	per bedrijf 1)			per 100 ha gras			jong- vee	mest- vee	schapen
	1966	1971	1974	1966	1971	1974			
< 10 ha	12	13	13	213	196	208	65	6	3
10 - 20 ha	21	25	27	155	173	179	72	4	16
20 - 30 ha	31	35	42	142	158	179	77	-	22
30 - 40 ha	34	48	55	124	152	174	64	4	24
≥ 40 ha	34	40	70	119	117	157	69	4	54
Alle bedrijven	25	32	40	141	156	174	71	3	26
Veebedrijven	28	34	42	140	156	175	70	3	21
Gemengde bedr.	20	24	27	145	157	173	68	4	93

1) Met koeien.

De intensiteit van het graslandgebruik voor melkvee nam eerst toe met 2,1% en in latere jaren met 3,6% per jaar. In de laatste periode werd vooral op de grote bedrijven sterk uitgebreid. Het aantal melk- en kalfkoeien per 100 ha grasland steeg tot 174. Dit is naar landelijke maatstaven gerekend hoog. Vergelijkbare cijfers, eveneens voor 1974, zijn: Groningen 170, Friesland 161, Noord-Holland 148, Zuid-Holland 179, Gelderland 163, Noord-Brabant 185 en Nederland 169. Alleen in Zuid-Holland en Noord-Brabant was dit kengetal dus hoger.

In bijlage 4 is de omvang van de melkveestapel in 1971 en 1974 gezien naar oppervlakteklasse van de bedrijven en naar bedrijfstype. De uitbreiding van melkveestapels blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat er in 1971 maar 21 bedrijven waren met minstens 50 koeien en in 1974 reeds 51, waaronder 6 met minstens 100 koeien.

Tabel 16. Ontwikkelingen in de melkveestapelstructuur en de invloed daarop van ligboxenstalling

Aantal koeien per bedrijf	Aantal bedr. met koeien		Aantal vee- bedrijven		Bedr. met in '74 ligboxen aan- tal	gemiddeld.....koeien	
	1971	1974	1971	1974		eerst	later
1 - 10 koeien	12	8	3	4	-		
10 - 20 koeien	42	17	29	12	-		
20 - 30 koeien	54	44	48	34	-		
30 - 50 koeien	87	70	81	67	4	31	42
50 - 70 koeien	17	35	17	33	12	43	58
≥ 70 koeien	4	16	4	16	14	62	95
Totaal	229	201	182	166	30		
Gemidd. aantal	32	40	34	42	.	50	73

Hoewel sterk afgenomen, was er ook in 1974 nog een aantal bedrijven met een kleine melkveestapel. Zo was op 60 van de 166 veebedrijven (36%) het aantal koeien kleiner dan 30, terwijl met gebruikmaking van moderne technieken (doorloopmelkstal, ligboxenstal) één man onder gunstige cultuurtechnische omstandigheden ongeveer het dubbele aantal koeien kan verzorgen.

Uit tabel 16 blijkt tevens de invloed die ingebruikneming van ligboxenstalling op de uitbreiding van de melkveestapels heeft. In 1974 waren er 30 bedrijven met een dergelijke stalling. Terwijl het gemiddelde aantal koeien per veebedrijf met 8 steeg tot 42, werd op bedrijven met ligboxenstalling uitgebreid met gemiddeld 23 tot 73. Hierdoor steeg het aantal koeien per 100 ha grasland op bedrijven met ligboxen tot gemiddeld 204, terwijl dit voor de gehele categorie veebedrijven 175 was.

§ 3. Overige produktietakken

De geringe - en bovendien afgenomen - betekenis van de overige produktietakken blijkt uit tabel 13. Te zamen droegen deze in 1966 voor 17%, in 1971 voor 12% en in 1974 voor 10% bij in de totale produktie.

a. Akkerbouw

Het areaal bouwland nam af tot in 1974 510 ha (11%). Het wordt vrij extensief gebruikt. Zo was het kengetal gemiddeld aantal sbe per 100 ha bouwland in 1974: 373.

Tabel 17. Akkerbouw

Jaar	Ha bouw- land	Percentage				Sbe per 100 ha bouwland
		granen	aard- appelen	bieten	overige gewassen	
1966	864	79	1	9	11	349
1971	581	75	1	11	13	362
1974	510	65	1	9	25	373

Uit de tabel blijkt enige verschuiving van teelten in het doorsnee-bouwplan. Het percentage granen nam af en dat aan z.g. overige gewassen toe. Laatstgenoemde groep omvat voornamelijk zaden (koolzaad, karwijzaad). De snijmaisteelt besloeg ca. 15 ha.

Het bouwlandgebruik is nogal flexibel. Zo kwam in 1974 nog ca. 150 ha kunstweide voor. Bovendien wordt bouwland ook wel zaaiklaar verhuurd.

b. Tuinbouw

De oppervlakte tuinbouw nam af tot ca. 40 ha. Op 2 ha fruitteelt na betreft de opengrondstuinbouw groenteteelt, waarvan maar ruim een derde hoorde bij z.g. tuinbouwbedrijven.

Ook de tuinbouw is vrij extensief. Dit valt ook af te leiden uit de verdeling van het areaal over de oppervlakteklassen van de bedrijven; zo hoorde 60% van het areaal bij bedrijven van minstens 10 ha.

Daarnaast kwam nog ruim 1 ha tuinbouw onder glas voor. Ook deze oppervlakte nam sedert 1971 af en ook deze kleine produktietak is vrij extensief ("koud" glas).

c. Veredelingsproduktie

De veredelingsproduktie stelt weinig voor. In de periode 1966-1971 was er een kleine uitbreiding, daarna echter een inkrimping. Daardoor verliep het percentage dat de veredeling van de totale produktie uitmaakte van 0,5 in 1966 tot 0,9 in 1971 en 0,6 in 1974.

§ 4. Produktie per man

De produktie van de gezamenlijke hoofdberoepsbedrijven steeg eerst met 1,4% en later 2,9% per jaar. Het aantal vaste arbeidskrachten op deze bedrijven daalde eerst met 2,8% en later 5,7% per jaar. De gemiddelde produktie per man steeg hierdoor van 71 tot 88 en van 88 tot 114, ofwel met eerst 4,5% en later 9% per jaar.

Tabel 18. Het verloop van de produktie per man

Bedrijven	Man per 100 bedrijven			Sbe per man		
	1966	1971	1974	1966	1971	1974
< 10 ha	121	115	109	49	50	59
10 - 20 ha	130	110	110	65	84	92
20 - 30 ha	169	148	125	76	90	124
30 - 40 ha	184	180	153	89	99	134
≥ 40 ha	257	200	200	81	118	138
Alle bedrijven	153	138	132	71	88	114

In bijlage 5 is het verloop van de produktie en de "arbeidsproduktiviteit" uitvoerig weergegeven. Bij regelmatige intervallen van 10 ha tussen de bedrijfsoppervlakteklassen blijkt in het verloop van de produktie per man en in het in 1974 bereikte niveau de grootste afstand te bestaan tussen de bedrijven van 10 tot 20 ha en die van 20 tot 30 ha. De bedrijven van 10 tot 20 ha konden de produktiviteitsverhoging in de periode 1966-1971 nog goed bijhouden (liepen zelfs voorop), maar in de latere jaren niet meer (bleven toen ver achter). Het gemiddelde aantal sbe per man kwam daardoor in 1974 voor de bedrijven van 10 tot 20 ha op 92, voor de bedrijven van 20 tot 30 ha op 124 en voor de bedrijven van 30 tot 40 ha op 134. Het gemiddelde voor alle hoofdberoepsbedrijven (114) werd enigszins gedrukt doordat de produktie per man op de tuinbouwbedrijven en de z.g. overige bedrijven lager lag; gemiddeld kwamen de veebedrijven aan 117 sbe per man.

Hoe nu het bereikte niveau te beoordelen? Dit is te vergelijken met een globale LEI-bewerking van CBS-statistieken over 1974.

Gebied (groep van gebieden)	Aantal sbe per arbeidskracht
Centrale weidestreek Groningen	108
Weidestreken Friesland	108
Weidestreken Noord-Holland	96
Weidestreken Zuid-Holland	95
Weidestreek Noord-Brabant (Maaskant)	106

Volgens deze benadering is de in 1974 bereikte arbeidsproductiviteit in het blok Sauwerd van 114 sbe per vaste arbeidskracht hoger dan gemiddeld in andere weidestreken in het land.

§ 5. Deelgebieden

In oost hebben de produktietakken naast de rundveehouderij c.a. meer betekenis dan in west. In de laatste jaren is de omvang van de akkerbouw, de tuinbouw en de veredeling echter afgenomen, waardoor de verschillen tussen oost en west kleiner werden. In 1974 was in oost 76% van de cultuurgrond in gebruik als grasland en in west 94%.

Tabel 19. Grondgebruik en produktie

	Hectaren				Sbe			
	oost		west		oost		west	
	1971	1974	1971	1974	1971	1974	1971	1974
Percentages voor:								
graslandexploitatie	71	76	93	94	72	77	95	96
akkerbouw	26	21	7	6	15	12	4	4
tuinbouw	3	3	-	-	12	10	-	-
veredeling	-	-	-	-	1	1	1	-
Absoluut totaal	1441	1450	3491	3414	8369	9080	19431	21250
Index	100	101	100	98	100	108	100	109

Uit de tabel blijkt tevens dat de oppervlakte cultuurgrond bij in oost wonenden iets toenam en in west iets afnam, desondanks steeg de totale produktie in oost niet sterker dan in west.

De verschillen in de rundveehouderij zijn niet groot. In oost was de gemiddelde melkveestapel iets kleiner en de graslandbezetting met melkvee iets dichter. In oost was in 1974 op 25% van de bedrijven met melkvee het aantal koeien minstens 50, in west op 28% van de bedrijven. In oost hadden toen 6 bedrijven ligboxen en in west 24, waardoor in oost 11% van de bedrijven met melkvee dergelijke stalling hadden en in west 18%.

In oost komt meer bouwland voor, terwijl tuinbouw praktisch alleen in oost voor komt. Bovendien was daar in 1974 6% van het grasland kunstweide en in west maar 2%. Het bouwplan in oost wordt gekenmerkt door een hoger percentage granen (70%), in het bouwplan in west kwamen minder granen voor (58%) en meer z.g. overige gewassen. Zo kwam bijvoorbeeld snijmaisteelt alleen in west voor.

Tabel 20. Produktie per man

	Sbe per bedrijf		Man per 100 bedrijven		Sbe per man	
	1971	1974	1971	1974	1971	1974
Oost	116	146	136	137	85	107
West	124	153	139	129	89	118
Blok	121	151	138	132	88	114

In oost was de gemiddelde bedrijfsomvang reeds iets geringer dan in west, maar doordat de arbeidsbezetting er de laatste jaren - in tegenstelling tot in west - niet daalde, bleef de groei van de arbeidsproductiviteit (aantal sbe per vaste arbeidskracht) er achter bij die in west. Het gemiddelde voor oost wordt echter ongunstig beïnvloed door de ontwikkelingen in de andere produktietakken dan de rundveehouderij. Wanneer we ons dan ook beperken tot de hoofdcategorie veebedrijven, dan blijkt het niveau in de deelgebieden precies gelijk te liggen (op 117 sbe per man).

HOOFDSTUK IV

TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN

In de voorgaande hoofdstukken zijn een aantal ontwikkelingen beschreven die in de periode 1966-1974 plaats vonden. In dit hoofdstuk wordt getracht een beeld te geven van de ontwikkelingen in de komende periode van tien jaren, zonder daarbij rekening te houden met drastische ingrepen die een spontane ontwikkeling verstoren.

§ 1. Aantal hoofdberoepsbedrijven

De vermindering van het aantal bedrijven in de afgelopen jaren had een merkwaardig verloop. Voor de periode 1966-1974 verliep dit aantal van 231 naar 221, ofwel nam af met gemiddeld bijna 1% per jaar. Bij een aanvullende verkenning over de periode 1971-1974 werd de blokgrens iets afgerond, waardoor het aantal bedrijven waarvan in 1971 werd uitgegaan 229 bedroeg. In 1974 waren er nog 201 hoofdberoepsbedrijven over, wat een vermindering over 1971-1974 met gemiddeld ruim 4% per jaar betekent. In paragraaf 1 van hoofdstuk II is beschreven hoe deze vermindering tot stand kwam. De hoofdoorzaken voor beëindiging als hoofdberoepsbedrijf zijn beroepsbeëindiging (van oudere bedrijfshoofden) en beroepsverandering (van jongere bedrijfshoofden).

a. Beroepsbeëindiging

De gemiddelde abdicatieleeftijd van de "beroepsbeëindigers" in de periode 1971-1974 was ca. 62 jaar. Deze leeftijd wordt eveneens aangehouden voor de komende jaren, hetgeen betekent dat gemiddeld genomen alle bedrijfshoofden die in 1974 52 jaar en ouder waren in de komende tien jaren zullen abdiceren. Dit betreft 72 bedrijven. Ongeveer de helft van de oudere bedrijfshoofden heeft volgens bijlage 6 een opvolger in eigen familiekring. Als we ten aanzien van het opvolgingspercentage opvolging door "vreemden" laten wegvallen tegen beroepsverandering (secundaire afvloeiing) van potentiële opvolgers binnen de eigen familiekring, dan mag voor de komende tien jaren een opvolgingspercentage aangehouden worden van 50%. Van de 72 bedrijven met oudere bedrijfshoofden zullen er dan 36 als hoofdberoepsbedrijf verdwijnen.

b. Beroepsverandering

Het kengetal "aantalsvermindering als gevolg van beroepsverandering" is moeilijker te peilen. In de periode 1971-1974 nam het aantal bedrijven hierdoor af met gemiddeld 1% per jaar. Voor andere gebieden in het noorden werd over de laatste jaren een nagenoeg gelijk percentage

gevonden. Daarom wordt voor de komende tien jaren eenzelfde percentage aangehouden, waardoor van de 148 bedrijven met jongere bedrijfs-
hoofden (jonger dan 55 jaar) er ca. 15 zullen verdwijnen.

c. Overige oorzaken

In een aantal gevallen vermindert het aantal bedrijven door andere oorzaken (overname van een bedrijf buiten het blok, beroepsbeëindiging van jongere bedrijfs-
hoofden en bedrijfsfusie). Met een aantalsvermindering door dergelijke oorzaken wordt geen rekening gehouden. Aangenomen wordt namelijk dat het aantal dat door deze oorzaken wegvalt, in feite er via een andere weg (toetreding door "vreemden") weer bijkomt.

Per saldo zal het aantal hoofdberoepsbedrijven dan met 51 (36 + 15) afnemen en zullen er in 1984 nog 150 bedrijven zijn. Dat betekent een vermindering met gemiddeld bijna 3% per jaar en derhalve een trager tempo dan over de periode 1971-1974 (ruim 4% per jaar) maar een sneller tempo dan over de periode 1966-1974 (ruim 2% per jaar).

Dit prognoseresultaat komt exact overeen met het aantal blijvers volgens de "blijvers/wijkers-indeling" (zie bijlage 7). Dit aantal van 150 bedrijven wordt dan ook voor 1984 aangehouden. Overigens zal volgens bedoelde indeling een iets groter aantal bedrijven met een jonger bedrijfshoofd verdwijnen dan volgens de prognose. Dit wil nog niet zeggen dat dan ook altijd het bedrijfshoofd van beroep verandert (doorschuiving naar een ander, groter bedrijf).

§ 2. Bedrijfsstructuur

Een grove indruk van de ontwikkeling van de bedrijfsstructuur geeft de ontwikkeling naar bedrijfstypen. Deze kwam in paragraaf 1 van hoofdstuk III aan de orde en is in bijlage 3 weergegeven. Het is echter niet reëel de verschuivingen die zich tussen de categorieën bedrijven voordeden zonder meer te extrapoleren. Daarvoor zijn de aantallen van enkele bedrijfstypen te gering. Volstaan wordt met de verhoudingen weer te geven tussen de "blijvende" bedrijven naar type in 1974.

Tabel 21. Ontwikkeling naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven			
	1971	1974	"blijvers" 1974	1966	1971	1974	"blijvers" 1974
Veebedrijven	182	166	128	74	80	83	86
Gemengde veebedr.	23	20	14	14	10	10	9
Tuinbouwbedrijven	10	6	2	4	4	3	1
Overige bedrijven	14	9	6	8	6	4	4
Totaal	229	201	150	100	100	100	100

De groep zuivere veebedrijven zal wellicht procentueel nog sterker toenemen dan in de verhouding tussen de blijvende bedrijven. Te stellen is dat het toekomstige aantal bedrijven praktisch alleen zal bestaan uit veebedrijven, waarvan enkele ook bouwland hebben. Bedrijven zonder melkvee zullen er maar enkele zijn. De herinrichting van het gebied zal dan ook landbouwkundig gezien, gericht moeten zijn op de melkveehouderij.

§ 3. Bedrijfsoppervlaktestructuur

De oppervlakte cultuurgrond die in het blok wonende geregistreerden in gebruik hebben, had een merkwaardig verloop (zie tabel 3). Dit moet waarschijnlijk mede in verband worden gezien met de loop van de blokgrens bij Winsum, Onderdendam, Bedum en Zuidwolde, terwijl ook zaaiklaar verhuren en huren van land hierop invloed heeft. Exacte cijfers over het verloop van de oppervlakte cultuurgrond in het blok zijn er niet. De totale oppervlakte geregistreerde cultuurgrond is in de afgelopen drie jaren met 100 ha verminderd. In welke orde van grootte dit in de komende jaren zal gebeuren is niet te voorspellen. Daarvoor zou meer plaatselijke informatie nodig zijn. Voorlopig wordt uitgegaan van een jaarlijkse vermindering met 0,5% (landelijke tendens), een percentage dat de laatste jaren ook in het blok met 0,6% (ongeacht de bestemming 1)) benaderd werd. De geregistreerde cultuurgrond voor het jaar 1984 wordt dan 4750 ha, waarvan 4600 ha verondersteld wordt bij hoofdberoepsbedrijven te behoren.

Tabel 22. Ontwikkeling in de bedrijfsoppervlaktestructuur

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1971	1974	1984	1971	1974	1984
< 10 ha	33	22	12	14	11	8
10 - 20 ha	81	61	27	35	30	18
20 - 30 ha	65	61	45	29	30	30
30 - 40 ha	36	34	30	16	17	20
40 - 60 ha	11	20	27	5	10	18
≥ 60 ha	3	3	9	1	2	6
Totaal	229	201	150	100	100	100

De oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven verloopt daarbij van 4932 ha in 1971 en 4864 ha in 1974 tot 4600 ha in 1984. Via een lognormale verdeling wordt nu de bedrijfsoppervlaktestructuur in 1984 benaderd. In bijlage 8 wordt dit uitgebreider weergegeven dan in tabel 22.

1) Het staat dus niet vast dat deze grond aan agrarisch gebruik is onttrokken.

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte neemt dan toe van 21,5 ha in 1971 en 24 ha in 1974 tot 31 ha in 1984.

§ 4. Produktie, bedrijfsomvang en produktie per man

Verondersteld werd reeds dat er over tien jaar nog 4600 ha bij hoofdberoepsbedrijven in het blok zal horen. Aangenomen wordt vervolgens (mede op grond van de ontwikkeling die tabel 13 laat zien), dat dan ca. 90% van deze oppervlakte grasland is, de melkveedichtheid 2 koeien per ha bedraagt en per 100 koeien 70 stuks jongvee en 25 schapen worden gehouden 1). Het aantal sbe voor het graslandgebruik wordt dan 29500, wat neerkomt op 713 sbe per 100 ha grasland. Dit kengetal neemt dan de komende jaren met ruim 1% per jaar toe, terwijl dit de laatste jaren bijna 4% per jaar was.

Tabel 23. Verloop van de produktie (hoofdberoepsbedrijven)

	1971	1974	1984
Ha cultuurgrond	4932	4864	4600
Percentage grasland	87	88	90
Aantal koeien per 100 ha gras	156	174	200
Stuks jongvee per 100 koeien	64	71	70
Aantal schapen per 100 koeien	24	26	25
Sbe voor rundveehouderij c.a.	24350	27350	29500
Sbe voor overige takken	3450	2950	2500
Sbe totaal	27800	30300	32000
Perc. sbe voor rundveehouderij c.a.	88	90	92

Het is niet reëel de ontwikkeling in de akkerbouw, de tuinbouw ende veredeling zonder meer te extrapoleren. Het is aannemelijk dat het bouwland, meer nog dan thans het geval is, ten dienste van de rundveehouderij zal worden gebruikt en dat de relatieve betekenis van tuinbouw en veredeling - die toch al klein is - eerder verder af zal nemen dan toenemen. Het aantal sbe voor de andere produktietakken dan de rundveehouderij c.a. is zeer globaal geraamd. In 1971 was het aantal sbe voor deze produktietakken gezamenlijk per ha bouwland (akker- en tuinbouw) 5,2, in 1971 5,3 en voor 1984 is 5,4 à 5,5 aangehouden, wat neerkomt op 2500 sbe. De totale agrarische produktie op hoofdberoepsbedrijven kan aldus verlopen van ca. 27800 in 1971 en 30300 in 1974 tot 32000 sbe in 1984.

1) Voor de ontwikkeling van de grasland-bouwlandverhouding en de veebezetting: zie resp. de tabellen 13 en 15.

De jaarlijkse groei wordt dan ruim 0,5%, terwijl deze over 1971-1974 bijna 3% was en over 1966-1974 bijna 2%. Uitgaande van de veronderstelde 32000 sbe is via een lognormale verdeling de bedrijfsomvangstructuur in 1984 weer te geven.

Tabel 24. Ontwikkeling in de bedrijfsomvangstructuur

Sbe-klasse	Aantal bedrijven		Percentage bedrijven			
	1974	1984	1966	1971	1974	1984
< 70	21	7	20	17	10	5
70 - 90	20		22	14	10	
90 - 110	23	9	17	18	11	6
110 - 130	29	12	11	10	15	8
130 - 150	19	11	10	15	10	7
150 - 190	39	32	14	15	19	21
190 - 250	31	36	6	8	15	24
≥ 250	19	43	0	3	10	29
Totaal	201	150	100	100	100	100

Het gemiddelde aantal sbe per bedrijf stijgt dan van ca. 110 in 1966, 120 in 1971, 150 in 1974 tot 210 in 1984. De gemiddelde toename per jaar is daarmee over 1974-1984 3,5% en over 1966-1974 ruim 4%.

Uitgaande van een gemiddelde over tien jaar van twee koeien per ha grasland of wel in totaal 8280 koeien, is evenzo de grootte van de melkveestapels te benaderen. Men kan er daarbij van uitgaan dat de melkveedichtheid in de toekomst op in oppervlakte grotere en kleinere bedrijven nagenoeg gelijk is. Dit zou betekenen dat ruim de helft van de bedrijven meer dan 50 melkkoeien zal hebben (waarbij een ligboxenstal c.a. alleszins verantwoord is).

Evenzo is het verloop van de produktie per man te schetsen. In 1966 bedroeg de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf 1,53, in 1971 1,38 en in 1974 1,32 man. Deze dalende tendens zal zich waarschijnlijk voortzetten. Volgens een bepaalde formule is het gemiddelde voor 1984 te berekenen op ca. 1,23 man per bedrijf, zodat dan nog op ca. 185 vaste arbeidskrachten gerekend dient te worden.

Inventarisatie prognose	1966	1971	1974	1984
Aantal hoofdberoepsbedrijven	231	221/229	201	150
Aantal vaste arbeidskrachten	353	306/316	265	185
Produktie in sbe per bedrijf	110	120	150	210
Produktie in sbe per man	71	88	114	173

De gemiddelde produktie per man, uitgedrukt in aantal sbe per vaste arbeidskracht, verloopt dan van ca. 114 in 1974 tot ca. 173 in 1984 en zal bij deze veronderstellingen de komende tien jaren met gemiddeld ruim 4% per jaar toenemen. Dit is als een vrij matige groei te beschouwen, zeker gezien de ontwikkeling in de periode 1966-1974 (ruim 6% per jaar).

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

Het blok Sauwerd is een weidegebied pal ten noorden van de stad Groningen. Behalve enkele kleine - en waarschijnlijk klein blijvende - dorpen die er in liggen, is het een dun bewoond gebied. Alhoewel niet wordt aangevochten dat dit gebied in hoofdzaak zijn agrarisch karakter zal behouden, staan belangrijke kwesties met betrekking tot de bestemming nog volop in discussie. Dit betreft met name consequenties van de landschappelijke waarde van het Reitdiepdal, stedelijke invloed op de ontwikkeling in het zuiden van het blok, gedachten aan een stadsgewestpark en infrastructurele voorzieningen (b.v. Eemshavenweg, weg van Groningen naar Winsum, ringwegennet en leidingenplan). Dit alles doet vragen rijzen ten aanzien van de blokgrens, de indeling in deelgebieden (door de Cultuurtechnische Dienst vastgesteld) en de mate waarin de landbouw zich hier verder zal kunnen ontplooien. Zo wint de gedachte veld een aantal duidelijke richtlijnen aan te geven voor de gewenste ontwikkeling van het Reitdiepgebied, waaraan alle planologische activiteiten (ook ruilverkaveling) moeten voldoen. Dit kan ingrijpende consequenties hebben voor b.v. de ontsluiting in het gebied 1).

De landbouwkundige situatie is gemeten aan de hand van gegevens van drie landbouwtellingen (metellingen), nl. 1966, 1971 en 1974, aangevuld met informatie uit andere bronnen. Op basis van de ontwikkelingen in deze perioden is het mogelijk een beeld te schetsen van de toekomstige ontwikkeling. Hierbij kan onderscheid gemaakt worden naar een aantal aspecten die bepalend zijn voor de agrarische structuur.

- Aantalsontwikkeling bedrijven en arbeidsplaatsen

In 1974 waren er 201 hoofdberoepsbedrijven en 27 geregistreerde nevenbedrijven (met minstens 10 sbe). Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in de periode 1966-1971 verminderd met gemiddeld bijna 1% en in de periode 1971-1974 met gemiddeld ruim 4% per jaar, ofwel over de gehele periode (1966-1974) met gemiddeld ruim 2% per jaar. Vergelijking met andere blokken wordt bemoeilijkt door verschil in peiljaren. Landelijk ligt het verminderingspercentage over 1966-1974 om en nabij de 3%, in het noorden van het land bij 3,5%.

Het gebied had voorheen een extreem hoog opvolgingspercentage, mede als gevolg van vele niet-gezinsleden ("vreemden") die opvolgden. De relatief sterke daling van het aantal bedrijven in de laatste jaren werd veroorzaakt door een veel lager opvolgingspercentage door familie zowel als "vreemden" en meer gevallen van beroepsverandering dan voorheen.

---

1) Zie het bezwaarschrift van ir. P. Bügel tegen het streekplan Centraal Groningen.

Gerelateerd aan het aantal bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar verdween in de gehele periode 1966-1974 gemiddeld nog maar 1% van de bedrijven per jaar door beroepsverandering. Dit is niet hoog (landelijk 1,5%).

Het aantal beroepspersonen op hoofdberoepsbedrijven verminderde tussen 1966 en 1974 met bijna 4% (het aantal bedrijven met 2%) per jaar. De extra afvloeiing (c.q. verminderde toetreding) betrof zowel gezinsleden (zoons) als werknemers. Laatstgenoemde categorie arbeidskrachten slonk van 38 in 1966 tot 13 in 1974.

De prognose van het aantal hoofdberoepsbedrijven voor het jaar 1984 gaat uit van de huidige opvolgingssituatie. Hierbij is rekening gehouden met waarschijnlijke afvloeiing van enkele potentiële opvolgers. Beroepsverandering werd geëxtrapoleerd. Het betrekkelijk lage beroepsveranderingspercentage werd desondanks, met het oog op de ongunstige werkgelegenheidssituatie, niet verhoogd. Deze berekening werd getoetst aan een "blijvers-wijkers"-indeling, waaraan de dienst bedrijfsontwikkeling heeft meegewerkt. De uitkomsten van beide benaderingen lagen dicht bij elkaar. Voor 1984 is het aantal bedrijven bepaald op 150, een vermindering derhalve van bijna 3% per jaar. Het aantal beroepspersonen op de bedrijven zal bij een gemiddelde arbeidsbezetting van ruim 1,2 man per bedrijf 185 bedragen. Het aantal arbeidsplaatsen in de landbouw zal op deze wijze met 80 afnemen.

- Cultuurgrond, grondverkeer en bedrijfsoppervlakte

De geregistreerde oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven in het blok bedroeg in 1966 zowel als in 1974 ruim 5000 ha. Deze oppervlakte nam, opmerkelijk genoeg, niet af. Overigens is de oppervlakte cultuurgrond in het blok met de ter beschikking staande gegevens niet exact te volgen. Door het verdwijnen van hoofdzakelijk kleinere bedrijven en grondverwerving op de overige, is de gemiddelde grootte die toch reeds vrij gunstig was, stijgende. Zo waren de tussen 1971 en 1974 verdwenen bedrijven gemiddeld maar 13 ha en nam daardoor alleen al de gemiddelde grootte toe van 21 tot 23 ha. Daarnaast werd op de voortgezette bedrijven grond verworven. Deze bedrijven lieten tussen 1971 en 1974 enerzijds 70 ha los maar verwierven 350 ha, waardoor het gemiddelde steeg met 1,5 tot 24,5 ha. Beide facetten, verdwijnen van kleinere bedrijven gepaard gaande met de mogelijkheid tot vergroten voor de overige, waren dus belangrijk bij de ontwikkeling van de bedrijfsoppervlaktestructuur van de hoofdberoepsbedrijven in het blok. Een belangrijk aspect is bovendien dat de verdwenen bedrijven voor een zeer groot deel de grond loslieten en dat de nevenbedrijven een onbetekende rol (minder dan landelijk) hierbij spelen. Maar liefst 75% van de oppervlakte grond die vrij kwam bij bedrijfsverkleining c.q. bedrijfsopheffing (ca. 475 ha) werd aangewend om hoofdberoepsbedrijf gebleven bedrijven te vergroten. In tegenstelling tot over eerdere perioden opgedane ervaringen in weidestroken elders, werd vrij veel grond verworven op reeds grotere bedrijven. Dit doet vermoeden dat de bouw van ligboxenstallen (drastische uitbreiding van de stalcapaciteit) hiermee te maken heeft.

In welke orde van grootte de oppervlakte cultuurgrond in de komende jaren zal verminderen, is niet te voorspellen. Daartoe zou meer plaatselijke informatie nodig zijn.

Wanneer bij gebrek aan gegevens hierover de landelijke tendens wordt gevolgd (een jaarlijkse vermindering met 0,5%) dan wordt de geregistreerde cultuurgrond voor 1984 ca. 4750 ha, waarvan 4600 ha (evenals in 1974 97%) verondersteld wordt bij hoofdberoepsbedrijven te behoren. De gemiddelde bedrijfsgrootte van deze bedrijven kan dan toenemen van 24 ha in 1974 tot 31 ha in 1984.

- Bedrijfstype en produktietakken

De rundveehouderij is verreweg de belangrijkste produktietak. Ongeveer 90% van de produktieomvang (gemeten in sbe) betrof rundveehouderij c.a. De betekenis ervan neemt nog toe. Het percentage grasland steeg in de periode 1966-1974 van 80 tot 88%. Bijna 93% van de hoofdberoepsbedrijven kan tot het hoofdtype rundveehouderijbedrijf gerekend worden, waarvan 83% "zuiver" melkveebedrijf. De vermindering van het arcaal bouwland verliep de laatste jaren trager, in 1974 was nog 11% van de cultuurgrond in gebruik als bouwland. In dat jaar bestond 6% van de totale produktieomvang uit akkerbouw, 3% uit tuinbouw en 1% uit veredeling.

De melkveestapel breidde zich uit met 4% per jaar. Het aantal koeien per bedrijf steeg van gemiddeld 25 in 1966 tot 40 in 1974 (van 28 tot 42 op de "zuivere" melkveebedrijven). De veebezetting op het grasland is dan ook gerekend naar landelijke maatstaven hoog geworden (174 koeien per 100 ha gras). De jongvee-melkveeverhouding is normaal. Uit het gemiddelde van 42 koeien per melkveebedrijf is op te maken dat het veelal grote bedrijven betreft. Op een aantal bedrijven liet de rundveehouderij in de laatste jaren een stormachtige ontwikkeling zien. De bouw van ligboxenstallen en de toepassing van daarbij behorende moderne bedrijfsystemen maakte dit mogelijk. Zo steeg het aantal koeien op de 30 bedrijven met deze stallen in drie jaren van gemiddeld 50 tot 73. In dit licht moet ook de sterk toegenomen veebezetting op de in oppervlakte grote bedrijven worden gezien en waarschijnlijk ook de vergroting in ha van reeds grotere bedrijven. Op deze bedrijven kan de arbeidsproductiviteit sterk toenemen, terwijl de arbeid vaak de limiterende factor is geweest. Dat tot nu toe maar een deel deze stap nam, zal verband houden met leeftijds- en opvolgingssituatie, financiële positie, pachtgebruik, ondernemersmentaliteit. Op bedrijven waar het areaal de limiterende factor is, komt men voor een dilemma te staan: doorgaan op de oude voet, overgaan op moderne systemen (met b.v. grondverwerving, uitscharen, uitbesteden van het jongvee, contractteelt voor snijmais, aankoop van ruwvoer) of aanvullende veredelingsproduktie.

Verwacht wordt dat de ontwikkeling in de melkveehouderij zich zal voortzetten, zij het in een iets trager tempo. Het is aannemelijk dat de produktieomvang van de melkveebedrijven in toenemende mate recht evenredig met de bedrijfsoppervlakte wordt, m.a.w. dat de verschillen in veebezetting tussen kleine en grote bedrijven verder wegvallen. Uitgaande van een bezetting met 2 koeien per ha grasland wordt het aantal koeien in 1984 ca. 8300 en bijna 60 gemiddeld per bedrijf. Afgaande op de vooruitberkende spreiding in de bedrijfsoppervlakten, zou een uitspraak zijn te doen over het aantal ligboxenstallen omstreeks die tijd (b.v. 70 tot 100). Een exacte uitspraak hierover is echter niet te doen.

De ontwikkeling naar bedrijfstype gaat in de richting van een verdergaande specialisatie in de melkveehouderij. Te verwachten is dat onder invloed daarvan het bouwland, zo dit niet verder wordt ingekrompen, toch meer dan thans het geval is op de ruwvoederwinning voor het vee zal worden afgestemd. De tuinbouw en de veredeling betekenen weinig. Daarin zal waarschijnlijk geen verandering komen. In tegenstelling tot de akkerbouw, komt de veredeling praktisch niet als nevenproduktie op bedrijven met melkvee voor.

- Produktieomvang per bedrijf en per man

De gemiddelde omvang van de hoofberoepsbedrijven nam toe van ca. 110 sbe in 1966 tot 150 in 1974. Deze groei met ruim 4% per jaar komt, evenals die van de bedrijfsoppervlakte, maar ten dele voor rekening van uitbreiding op de voortgezette bedrijven. De totale omvang van hoofdberoepsbedrijven is namelijk maar met 2% per jaar toegenomen. In 1974 had 31% van de hoofdberoepsbedrijven (ook van de melkveebedrijven daaronder) een omvang kleiner dan 110 sbe, waarmee ze in feite te klein zijn om aan één man onder redelijke omstandigheden een volledige dagtaak te geven. Dit hoeft niet te betekenen dat op deze bedrijven verborgen werkloosheid aanwezig is. Minder gunstige bedrijfsomstandigheden, een lagere mechanisatiegraad, validiteit, nevenwerkzaamheden e.d. kunnen het noodzakelijk maken dat ook bedrijfshoofden op kleinere bedrijven een groot aantal uren werken. Overigens is 31% een in verhouding laag percentage.

Het aantal vaste arbeidskrachten op de bedrijven is in de periode 1966-1974 met bijna 4% per jaar teruggelopen. Daarnaast is de totale produktieomvang met ca. 2% per jaar toegenomen. Hierdoor kon het aantal sbe per man toenemen van ca. 71 tot 114, ofwel met jaarlijks gemiddeld ruim 6%. Dit ging dus ongeveer gelijk op met het landelijke gemiddelde. Het in 1974 bereikte niveau van 114 sbe per man ligt waarschijnlijk iets hoger dan gemiddeld in de centrale weidestreek van Groningen en andere weidestreken in het land.

Ook voor de toekomst dient rekening te worden gehouden met een belangrijke toename van de produktieomvang per bedrijf en per man. Op de eerste plaats door een vermindering van het aantal bedrijven (met jaarlijks bijna 3%) en het aantal beroepspersonen werkzaam op de bedrijven (met jaarlijks 3,5%). Anderzijds zal de produktieomvang nog iets (naar raming met jaarlijks 0,5%) toenemen, bij een teruggang van het areaal cultuurgrond. Verondersteld is daarbij dat in de tuinbouw en de veredeling eerder inkrimping dan groei is te verwachten en deze uitbreiding geheel gericht is op de rundveehouderij. De bedrijfsomvang zal dan stijgen tot gemiddeld 210 sbe en de produktieomvang per man tot ruim 170 sbe. Per man betekent dat een jaarlijkse stijging met 4%, wat vrij matig is ten opzichte van de periode 1966-1974 (ruim 6%).

Vooruitberekeningen van de spreiding in de omvang van de melkveestapels en de produktieomvang per man zijn achterwege gelaten. Deze kunnen grofweg worden afgelezen uit de toekomstige spreiding naar bedrijfsoppervlakten zoals tabel 22 die voorstelt. Zo is aannemelijk dat slechts enkele van de allergrootste bedrijven nog een werknemer in dienst hebben.

- Arbeidsopbrengst

Uit een globale toetsing blijkt dat het blok Sauwerd aan de EG-richtlijnen ten aanzien van de ontwikkeling van het arbeidsinkomen per man zal kunnen voldoen. Zowel de hoogte als de aangenomen ontwikkeling van het zogenaamde paritaire niveau van het arbeidsinkomen, zijn thans echter in discussie. Als hierin verandering komt zullen meer verfijnde herberekeningen moeten worden gemaakt.

BIJLAGE 1

Toelichting op vaak gebruikte termen

1. Beroepsgroepen

- A : het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf.
B : meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.
C : minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het bedrijf besteed.
D : rustende agrariërs en rustende niet-agrariërs.
S : speciale dan wel afwijkende bedrijven, een restgroep met een uitzonderlijke exploitatievorm.

Hoofdberoepsbedrijven: A + B bedrijven

Nevenbedrijven : C + D bedrijven

2. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Verhoudingsgetallen, die een beoordeling mogelijk maken van de produktie-omvang van het gehele bedrijf en van de afzonderlijke produktietakken.

Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de factorkosten 1) per hectare of per dier bij een moderne, doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil in 1968.

3. Bedrijfstypen

Ingedeeld is op grond van de relatieve omvang (berekend in sbe) van de produktietakken.

De hoofdberoepsbedrijven zijn onderscheiden in :

- Veebedrijven : rundveehouderij $\geq 80\%$
Gemengde veebedrijven : rundveehouderij 40 - 80%
Tuinbouwbedrijven : tuinbouw $\geq 60\%$
Overige bedrijven : (met akkerbouw of veredeling)

---

1) Kosten (beloningsaanspraken) van de produktiefactoren arbeid, grond (netto-pacht) en kapitaal (rente).

BIJLAGE 2

De bedrijfsoppervlaktestructuur

	Aantal hoofdberoepsbedrijven												Aantal nevenbedrijven		
	veebedrijven			gemengde veebedrijven			tuinbouwbedrijven			overige bedrijven					
	1966	1971	1974	1966	1971	1974	1966	1971	1974	1966	1971	1974	1966	1971	1974
< 5 ha	3	1	-	2	2	-	7	5-8	6	-	2	2	36	17-22	17
5 - 10 ha	21	16	11	1	2	3	2	2	-	2	1	-	9	5	5
10 - 20 ha	74	72	53	11	7	7	1	-	-	7	1	1	1	2-3	5
20 - 30 ha	44	54-57	57	6	3	2	-	-	-	4	5	2	-	1	-
30 - 40 ha	23	30-31	30	7	4	3	-	-	-	2	1	1	1	-	-
≥ 40 ha	5	5	15	5	5	5	-	-	-	4	3-4	3	-	-	-
Totaal	170	178-182	166	32	23	20	10	7-10	6	19	13-14	9	47	25-31	27
Ha totaal	3322	3832-3930	4034	814	586-593	572	45	25-35	17	493	334-374	241	177	131-168	45
Ha gemiddeld	19,5	21,6	24,3	25,4	25,6	28,6	4,5	3,5	2,8	25,9	26,2	26,8	3,8	5,3	1,7

Mutaties in het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	1971	1974				verdwenen
		vee- bedrijf	gemengd veebedrijf	tuinbouw- bedrijf	overig bedrijf	
1971	veebedrijf	156	2	-	-	24
1971	gemengd veebedrijf	7	12	-	1	3
1971	tuinbouwbedrijf	-	1	6	-	3
1971	overig bedrijf	1	5	-	8	-
1971 - 1974 bijgekomen		2	-	-	-	
1974	totaal	166	20	6	9	

Omvang van de melkveestapels in 1971 en 1974

Hoofdberoeps- bedrijven	AANTAL BEDRIJVEN																		totaal
	met ....., melk- en kalfkoeien																		
	0		1-10		10-20		20-30		30-50		50-70		≥ 70 l)						
	1971	1974	1971	1974	1971	1974	1971	1974	1971	1974	1971	1974	1971	1974	1971	1974			
< 10 ha	11	7	5	3	15	11	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	33	22	
10 - 20 ha	-	-	4	3	17	3	43	36	17	19	-	-	-	-	-	-	81	61	
20 - 30 ha	1	1	2	1	5	1	7	5	46	38	4	14	-	1	-	1	65	61	
30 - 40 ha	1	1	-	-	1	1	1	-	19	11	12	15	2	6 (1)	2	6 (1)	36	34	
≥ 40 ha	-	2	1	1	4	1	1	2	5	2	1	6	2	9 (5)	2	9 (5)	14	23	
Totaal	13	11	12	8	42	17	54	44	87	70	17	35	4	16 (6)	4	16 (6)	229	201	

Veebedrijven	-	-	3	4	29	12	48	34	81	67	17	33	4	16 (6)	4	16 (6)	182	166	
Gemengde veebedrijven	-	1	4	1	8	4	6	9	5	3	-	2	-	-	-	-	23	20	
Tuinbouwbedrijven	10	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	6	
Overige bedrijven	3	4	5	3	5	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	14	9	

1) Waarvan met minstens 100.

Productie en arbeid in 1966, 1971 en 1974

	Aantal bedrijven		Man per 100 bedrijven			Ha per man			Sbe per bedrijf			Sbe per man		
	1966	1974	1966	1971	1974	1966	1971	1974	1966	1971	1974	1966	1971	1974
< 10 ha	38	22	121	115	109	5	5	5	59	58	64	49	50	59
10 - 20 ha	93	61	130	110	110	12	14	14	85	92	101	65	84	92
20 - 30 ha	54	61	169	148	125	14	16	19	128	133	154	76	90	124
30 - 40 ha	32	34	184	180	153	18	19	22	165	180	205	89	99	134
≥ 40 ha	14	23	257	200	200	18	25	26	209	236	276	81	118	138
Totaal	231	201	153	138	132	13	16	18	109	121	151	71	88	114
<hr/>														
Veebedrijven	170	166	149	136	131	13	16	19	108	122	154	72	89	117
Gemengde veebedrijven	32	20	163	143	140	16	18	20	121	132	160	74	92	114
Tuinbouwbedrijven	10	6	140	130	133	3	3	2	80	69	83	57	53	62
Overige bedrijven	19	9	174	157	122	15	17	22	94	138	121	67	88	99

BIJLAGE 6

Leeftijdopbouw van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie in 1974

		Aantal bedrijfshoofden									
	totaal	in de leeftijdsklasse van								van 50 jaar en ouder	
		< 35	35/40	40/45	45/50	50/55	55/60	≥ 60	met opvolger	opvolging onbekend	zonder opvolger
< 10 ha	22	2	-	1	5	5	5	4	4	-	10
10 - 20 ha	61	6	10	13	10	8	9	5	5	2	15
20 - 30 ha	61	10	9	10	9	10	3	10	12	-	11
30 - 40 ha	34	8	1	5	5	7	2	6	9	2	4
≥ 40 ha	23	1	7	4	-	2	3	6	11	-	-
Totaal	201	27	27	33	29	32	22	31	41	4	40
<hr/>											
Veebedrijven	166	21	24	29	25	29	16	22	33	2	32
Gemengde veebedrijven	20	3	2	2	3	2	4	4	4	2	4
Tuinbouwbedrijven	6	2	-	-	-	1	1	2	2	-	2
Overige bedrijven	9	1	1	2	1	-	1	3	2	-	2
<hr/>											
Blijvers	150	27	24	24	21	24	11	19	38	3	13
Twijfelaars	12	-	-	5	2	2	1	2	-	1	4
Wijkers	39	-	3	4	6	6	10	10	3	-	23
<hr/>											
Oost	62	8	10	9	7	9	5	14	12	1	15
West	139	19	17	24	22	23	17	17	29	3	25

Verbandenleggende tabel (hoofdberoepsbedrijven 1974)

[illegible]

BIJLAGE 8

Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakteklassen

Bedrijfsoppervlakte in ha	1971				1974				1984			
	bedrijven		cultuurground		bedrijven		cultuurground		bedrijven		cultuurground	
	aantal	%	ha	%	aantal	%	ha	%	aantal	%	ha	%
< 5	12	5,2	30	0,6	8	4,0	18	0,4	3	2	10	0,2
5 - 10	21	9,2	162	3,3	14	7,0	97	2,0	9	6	70	1,5
10 - 15	32	14,0	402	8,1	22	10,9	281	5,8	10	7	130	2,8
15 - 20	49	21,4	839	17,0	39	19,4	668	13,7	17	11	300	6,5
20 - 25	40	17,5	891	18,1	38	18,9	847	17,4	23	15	520	11,3
25 - 30	25	10,9	685	13,9	23	11,5	623	12,8	22	15	600	13,1
30 - 40	36	15,7	1218	24,7	34	16,9	1155	23,7	30	20	1050	22,8
40 - 50	10	4,3	433	8,8	14	6,9	623	12,8	18	12	800	17,4
50 - 70	2	0,9	119	2,4	6	3,0	315	6,5	14	9	800	17,4
≥ 70	2	0,9	154	3,1	3	1,5	237	4,9	4	3	320	7,0
Totaal	229	100	4932	100	201	100	4864	100	150	100	4600	100
Ha per bedrijf			21,5				24,2				30,7	

